

Вечерниці Романа Ничаєнка

Михайло Яцків

I

Неділя вставала з-за хмари. З хати вийшла мрія. На воротах привітала її ластівка, в садку зозуля. Вулицею линував спокій, обіймив мрію і став оповідати казку, а вона леліяла тиху співанку.

Роман Ничаєнко сперся на вікно, слухав казки і пісні і не знав, звідки вони — з серця чи з предковічної давнини.

Благовісне сонце пливло в світлицю, цілувало задуманого Шевченка і в'язало струни до його грудей.

Музика ходив по хаті.

Нечайно перервав тишину шум крилець — на вікно прилетіла біла голубка.

Заглядала до пареня[1], а він дивувався.

— Чия туга прислала тебе, ясна вістунко, вранці-рано до мене в гості?

Чи від живих, чи, може, давня, мертва прилинула ти до мене?

Всі ви однаково мірили вічність суєтою днів і ночей...

Всі однаково розбили тайну святої тиші гомоном марного слова...

Всі однаково за життя померли і не воскреснете ніколи...

Голубка стала неспокійна, лопотіла пальчиками, шумотіла вінцями крил по варцабі[2], як вітер листами старої книги, обертала голівку і дивилася кораловим оком на Ничаєнка, як би бажала сповістити йому чийсь душу.

Неспокій білого вістунка пригадав юнакові один сон. Ген-то на досвітках надходить він з-поза угла, а Ганнуса Стефанівна сидить смутна на призьбі. Бере його на коліна і каже: "Так-так, будемо вмирати..." Він вдивлявся в її очі, а з-поза другого угла надходять люди, а вона мовить: "Нехай бачать, що мені по людях..."

Вчарований призраком, пішов того ранку до Ганнусі і з глибокої вдячності обома долонями вітав її ручку. Здивувалася і спитала: "Ти похвалюєш мене за щось?" — "Ні", — відповів Ничаєнко.

Тепер снував задуманий по світлиці, а його думки переплітали образи споминів.

Всяка краса мертва, як би артист, поет не підіймав її вгору.

Ничаєнко сів в куті так, що міг лише крізь половину вікна дивитися в далекий краєвид долип і берегів, в ту сторону, де проживала Ганнуса. Притягнув її духом до себе і почував в собі дві струни: що важніша — тремтіла величчю достойної божественної поваги, а в другій була бадьора химера дрочитися з дівчиною. В голубім просторі сих тонів його душа промовляла без слів.

— Бачиш, мені байдуже, чи се по твоїй волі чи ні... Краса і правда високо в хмарах над людськими головами і мало кого на землі дотикає білим крилом, але для гарних душ вона все на яві, як самотня найсолодша відрада в сім смутнім життє. Я знаю терпіння, і тому та ідея для мене самотній скарб. Поза тим все, що витворили люди, і

все, чим мене дотикають, — смішне. Люблю стояти в тіні людських осудів, сам нарочно відстрашую їх від себе, аби забезпечити собі спокій, волю і непорочність духу.

А тепер я до тебе.

Ми не стоїмо в ніякій залежності. Нема між нами приязні, вона тут непотрібна, а про знайомість нема що говорити. Се гарне становище подобається мені, як всяка проява свободи. Ти в моїх очах раз цвіт, то знов дитина, поза тим я з рожею в руці, зі спертим ліктем на коліні, з погідним усміхом дивлюся в далекий світ. Поза міру дня, понад людські голови... Але як цвіт, як поява людини серед сірого муравлища, як непорочна душа — ти для мене небайдужна.

І мене зовсім не обходить, чи тобі сього треба чи ні, чи ти про се знаєш чи ні — мене се зовсім не обходить — у мене на меті лиш ідея, не твоя людська подoba, не тіло. Можеш вийти заміж, можеш лютувати на мене, мене се не займає — я в урочистих хвилях глибокого творчого смутку маю тебе все на колінах, як білу рожу, як голуба, як дитину, задивлений в далекий світ... Се мені вільно, і ти не заборониш мені робити з тобою все, що найкраще, найвище, так, щоб моя туга падала діамантами сліз на тебе і вбирала, як русалку, як дитину моєї душі.

II

З полудня взяв скрипку і пустився межею серед нив. З концерта пільних коників добувався яркий скрижіт. однісінької саранчі. Ничаєнко наблизився до неї, спостеріг її на стеблі і приглядався, як вона миготом терла крильцями. Сонним рухом підставив руку до стебла. Показна комаха затихла, перекинулася горілиць на стеблі, гляділа на руку, доторкала її довгими ріжками, потім скочила на палець і зачала грати.

Юнак зійшов в лісову прогалину, що тягнулася попри село, сів над берегом плеса і поклав скрипку на траву.

Було тут спокійно і затишно. Давню лісову дорогу покрила яснозелена трава, як стрижений килим.

Ничаєнко сидів непорушно. На його плече прилетів великий писаний мотиль. Підсувався вгору, мінив крильцями, до сонця, виліз на шию, лоскотав легенько ніжками і вусиками, потім виліз на капелюх.

Зілля і трави пишалися довкола.

— З одної землі і з одного сонця всяке зілля, одно гоїть, інше труїть. І люди так, як ті зела, трави, дерева і звірі.

Похилився над плесом і заглядав в своє обличчя. Було біле, як сніг, очі глибокі, чорні. Сам перед собою видався дивний, чужий. А преці тут у воднім дзеркалі ніхто інший, тільки він сам... Соколиним зором пронизував свою душу, аж примлів як наврочений і сонна безвість обгорнула його. Затремтів з жаху і прокинувся.

Поклав капелюх на траву і ліг горілиць. Земля і трава холодили його. Сягнув рукою перед себе і взяв скрипку. Гладив нею розпалене чоло і тулив до лица. Постукував одним пальцем в верхню грудницю, іншими скоботав легенько струни і прислухався дивним гомонам.

Оце шумить буря, грає водопад. Чути гомін солодкої розмови, шепіт весняних

листіків, людський гамір як під час пожеги, стогін породіллі, квиль немовляти, діточий лепет, тремтить весільна після і читаний молебен за упокій душі.

В грудях Ничаєнка втихомирилася буря, він встав і пішов в свою путь.

Плавним юнацьким рухом прямував через запуст, пропадав серед ліщини, аж опинився на сіножаті. На горі білілися хати між садами. Сонце зайшло за ліс, дівтора заганяла товар і гомоніла по селі.

Вечір молодого літа стелився довкола.

Музика ішов через темний сад. З обійстя долітав до нього гутір, сміх дівчат, тиха співанка.

Коло керниці дві молодиці та й що хтось, та й ще хтось.

Обіймалисі, цілувалисі та й ще щось, та й ще щось!

Переступив перелаз і вплинув на обійстя.

Якраз повечеряли, молодь виринала на тік і обступила музику. Дівчата торгали за рукав, випитували, де так забарився, хлопці оглядали його капелюх і пробували на своїх головах.

Під грушею дві лавки. На нижній сидів цимбалістий і ладив свій струмент. Його обступили дівчаки. Цимбали гуділи, як рій бджіл, як гомін підгірських дзвонів, що завмирає в воздухах серед столітніх лип.

— Устань, грибе, хай козар сяде! — сказав парубок до підростка, що забрав місце музиці.

Ничаєнко зачав строїти скрипку.

Дівчата і хлопці в вишиваних камізолях з білого і чорного сірякового сукна поставали гуртками, поспиравшись один одному на плече чи обіймивши за шию. Пахуча спадь злітала краплями з дерев на голови і лиця.

Дівчата мали дві коси довкола голови, підтяте волосся коло вуха, коралі, пацьорки і політички[3] на шиях, уставки на раменах.

Хлопці мали довге волосся на потилицю, підтяте на чолі, і вишивані пазухи.

Дівчата опоясані крайками, в червоних спідницях і фартушках в квітки, парубки в широких писаних ремнях і з дзьобенками через плече.

Газди сиділи хто на довгій лавці під коморою, хто на ковбанах і кругляках на дровітні, хто на воринню, а жінота і діти — на призьбі.

Музика бадьорими вибаганками зачинав розмову зі скрипкою, цимбали добігали її металевими гомонами.

— Скобоче під колінами, — сказав один з парубків. Дівчата захихотали.

Посипалася "дрібненька". Мотиви виходили в двох половинах, з тих другі повторювалися коротким розважливим речитативом і втирали поле під розвій нових мелодій.

Старий газда, що сидів на лаві під коморою, похилений на коліна, з люлькою в зубах, і дрімав досі, зісунувся нараз з лавки і пішов в присіди.

Груба сваха взялася під боки і подріботіла навколо старого.

Залунав сміх, дівчата і парубки розбилися на пари і вмиль по обійстю як би вітер

квітками посіяв рівно довкола. Парубки приспівували по черзі.

Ой піду я на Майдан та й вітну осику,
Та й виплету личаки, піду на музику!
Гуляймо си, браття милі, гуляймо, гуляймо,
Завтра рано із досвітка до праці вставаймо!
Неділеньку божу, божу треба освітити,
Як не будем танцювати, не схочем робити!
А мій тато старесенький, як голуб сивенький,
Казав мені: "Гуляй, сину, поки-с молоденький!"
Ой гуляймо, хлопці-браття, гуляймо, гуляймо,
З сього села за границю дівчини не даймо!
Я гуляю, я гуляю, нічого не знаю,
Для мене всі буки ломлять з зеленого гаю!
Парубоцтво розохотилось, спів ішов наперейми.
Ой злегенька, музиченьки, злегенька, злегенька,
Бо то моя дівчинонька на ніжки слабенька!
Ходи, любко, танцювати, ходи, любко, швидко,
Багацька ті заступає, аби ті не видко.
Багацька ті заступає кіньми та й волами:
Ходи, любко, танцювати з чорними бровами!

Цимбалістий зажмури́в очі і гойдав головою вгору і в долину, як би котив гарбуз. Кучері літали довкола голови, як би їх вітер розвівав. Підтупцював правою ногою до такту, руки напам'ять орудували пальцятками. Вряди-годи похиливав голову аж до струп і снував молодечі сни, слухав гомону приспаних споминів, старих забутих пісень, то підіймав її вгору, і грав, і рухався цілий далі, як при ткацькім¹ верстаті, а необачна молодь приспівувала.

Ой скрипочки красно грають, а цимбали бам, бам,
Ходи, ходи, мій миленький, я лобі щось дам, дам!
Зажури́вся цимбалістий, що нема що їсти,
А він сів си коло лави, довбав цимбали!

Ничаєнко похилив голову на скрипку, відвернув лице потупив очі поза плече і входив в свою душу.

Промітні тони розвивалися в акорди сопілки і піддавали молодятam новий настрій. Пісня родилася і гинула.

Та най би тут скрипки грали, а цимбали били,
То би моє сумне серце не розвеселили!
На се обізвався інший голос:
А скрипочки з ялиночки, цимбалоньки з бука,
Як заграє, на серденьку тяженька розпука!
Ой бо тота сопілочка жалібненько грає,
Хто любові не зазнає, той жалю не має!

Сопілочко яворова, то-с ся поколола,
Ой то-с не раз вігравала коло оборога!
Ой піду я у лісочок, заграю в листочок,
Буде милий пізнавати, чий то голосочок!

Скрипка давала лише верх до танцю, а до душі промовляла душею. Тони ішли хрестиками, як червона заполоч на вишивках. Парубоцтво затихло, скрипка не грала вже на вухо, тільки на крові і володіла до своєї волі і вподоби.

В лиці Ничаєнка замерз спокій, темне волосся опадало на плечі, голова Антіноя[4]. Кучерявий жмуток зісунувся на лице, музика відмахнув його головою і повів оком довкола. Одним позирком оглянув все, став білий, як мармур, нараз його око запалилося в лиці задрожав усміх, як марево над полем, з грудей добувся стогін. Се сталося в одну мить, лице покрилося камінним спокоєм, він вдивився знов перед себе, в свою душу і добував з неї нові зачаровані скарби.

Одна пара вибилася з таночного гурту і пішла садом.

Виринули на леваді в світлі місяця. Вона, як струнка берізка, він, як молодий явір. Обіймив її за шию, вона склонила голівку на його рам'я. Сіли за горбком між корчами і притулилися головами, як діти. Гомін музики зачарованою хвилиною обіймав їх серце. їй нагадувалося сирітство, йому недалеко бранка.

Шепотіла, як весняний листок між жальними тонами музики:

Вмерли тато, вмерли мама,
Лишили, маєток,
Лишили ми стару кітку
І двоє котеток...

Він обняв її. Дівоча груди, як виточений білий голуб, мала в собі тепло молодої крові і цілющий холод лілеї, а під нею билось серце. Груди вливали в його душу відряду і забуття...

Два парубки не танцювали, Павло Дубина і Данило Лебедь.

Обидва мали тут одну дівчину на оці. Не була найкраща, але притягала їх. Чому вони пропадали за нею, самі не вміли би сказати.

От вона тепер в танці. Оба приглядаються зокрема: Дубина від комори, Лебедь з-поза гурту на воринню. Одарка саме така собі посередині. Ні висока, ні низька, ні гарна, ні бридка, ні засадна, ні утла, ні багата, ні бідна.

Ясна Коса, голубе око, спокійна, трохи закрита вдача, солодкий голос в розмові, а головню, таке біленьке тіло, як мало в котрої дівчини.

Дрібно іде вона в танці, трохи похилена голова, а шия, личко і руки. — як весняний цвіт.

Спідниця на ній пристає, тіло рухається і сипле вогонь у груди парубків.

Дубина затис кулак, їсть її очима, Лебедь глядить на неї; задумчиво, розважає свою бідноту і чує, як дівчина за кожним рухом забирає йому душу і лишає там грань.

З дівчат одна лише не танцювала. Сиділа осторонь від гуртів, не мала на собі вишивок, звичайна біла сорочка, на шиї синя стяжка, жалоба по братіку, що впав від

жандармських багнетів на виборах.

Її подовге личко було спокійне, очі — дві фіалки на сталевій плиті, задивлені понад людські голови, долом підзначували легенько їх білки. Була вона тут лише тілом, а душею мандрувала далеко, як туга по небі... Правдиву, щиру красу мало хто добачає.

Ничаєнко незаметно поглянув на неї.

Була се Ганнуся Стефанівна.

Музика затих, помучена молодь розсипалася по вулиці, садах і городах.

Дубина побачив, як Одарка дивилася на Ничаєнка, то на Лебеда і пішла.

Він приступив до музики з призлим усміхом.

— Ге, штукар з тебе, брате!.. Знаєшся... Недурно люди то-то... Кому скрипку, рахувати, лише в руки... то вона відлік не домовляє...

Музика подивився студено.

— Пильнуй своєї долі, я бачу, що у тебе язик не то-то...

Дубина оглянувся, нараз пригадав собі щось і пішов хитким кроком в сад.

Між шопою і плотом стрівся око в око з Данилом.

— Тут ти мені в руки попався! — схватив його за сорочку під горлом. — За моєю дівкою лазиш!

— Дівка і коршма вільна для кожного! — крикнув Лебедь, і, заки Дубина спостерігся, той вихопив йому з рам'я брусок і свиснув попри голову.

Дубина відскочив, Лебедь стояв блідий і тремтів.

— Тут би тобі й амінь! Я не знаю жартів, але не роблю з життя газети, як ти, окаянна душе!

Дубина звів патлату голову, забочився, білки набігли кров'ю, крутив лобом, як розлючений бик, і цідив крізь зуби:

— Ех, брате Данилку, ми ще зміримося...

— Не журюся, кого з нас борше столяр змірить, але як лев хибить добичу, то другий раз по неї не вертає. Так робить лише вовк і кіт... А тимчасом мій танець з Одаркою буде перший.

Дубина натискав на слово:

— Не-е буде!

— Буде!

— Побачимо, — сказав Павло і пустився до гурту парубків, що стояли на обійстю.

Лебедь пішов на леваду.

Одарка очікувала Романа, а тут з'явився Данило.

— Пусти, бо крикну! Закличу Павла!

— Най дякує богу, що живий!

Тиха квиль дівчини нагадувала плач скрипки, що гомонів ще в ухах...

На обійстю парубоцтво подавало ліктями гасло і моргало потайно в бік за Павлом Дубиною. Се йшло мовчки, блиском, як електрика.

Музика вдер чортівського козака.

— Каже, що поставить три гарці горівки...

— Способом хоче купити нас, штукаю рятувати честь.

— Така правда лише між панами і жидами, до нас вона ще не прийшла.

— Хлопці, ми всі за Данилом...

Микитин Олекса поглядав на Данила і Павла і сказав півголосом до товариша:

— У сього серце на лиці, а той свою душу під утори[5] сховав.

Взяв плиту зі стежки і поставив на боці. Робив се так, аби бачили всі побратими.

— Може, придасться на що...

— Онде гідний колик в плоті, — бомкнув інший. — Лише раз, а добре... Два рази не гати, бо за се кримінал...

— Мо 'ня, хло', ти чо' вередуєш, як баба!?

— Не стріляй, поки вовк за лісом.

— Або стріляй, то втече...

— Буде нині кров і — сльози...

— Кров — огонь, а сльози — світло...

Дубина взявся під боки і крикнув:

— Хлопці, хто зі мною, най п'є!

Гурти стояли, як скаменілий ліс.

— Стережися сих вечерниць, як мати тебе від огню стерегла!..

Газди взяли Павла набік між себе.

Данило зачав танець з Одаркою, за ним пішли інші.

Потім обіймив Романа за шию, словами промовляв:

— Братіку мій, приятелю сердечний, ти над усіх!

Ничаєнко перестав грати і приступив до Ганнусі.

— Що зорі віщують?

— Коротке слово в серце трафляє. Доля близько, лиш гадка далеко.

— Прихили думку і долю близько.

Глянула на него, він заслухався в її голос, задивився в її очі і мовив:

— Чи ти сеї ночі русалкою в дунай-море вдивлялася? Твої очі — глибинь неба в свято весни. Твоє личко — біла лілея, що впивається сонцем. Як світ дотикає твоєї душі, розцвітає в ній рожка ранньої зорі. Твій рух — серна серед лісової тишини, ритм молодості, хвиля серед вічності. Твій голос — спів ручаю, над яким нахиляються заслухані лебеді і русалки... Встав я нині раненько — сон казку вів за рученьку, від тебе біла голубка прилинула до мене в гості...

Дівчина похилила головку і шептала:

— Те, що ти бачив наяві, я оглядала у сні...

Ничаєнко перебігав лівими пальцями по струнах, правим великим зачіпав їх. Тони сипалися і падали, як жемчуги в зачаровану глибинь.

Зачав грати.

Біль, скарга, плач і стогін поневоленого народу лягав на хмари, гуркотів громом, аж земля дрижала, світ двиготів і здержався на своїй осі, мороз пробігав мурашками, а Ничаєнко вдивився в свою душу, збирав сльози і розвивав лавами акордів аж під небо,

сипав у правіки, то сіяв і стелив їх жемчугами в будуччину.

Була се арія, яку годі зловити, затямити. Добувалася з-під землі, з душі поневоленого народу, підіймалася великанською аркадою веселки й опадала другим крилом, як лілейний міст нового досвітка.

Старі ґазди задумалися і стало так тихо, що чути було здержаний віддих і стук серця, було чути, як позасвітні гомони рухали листками дерев довкола обійстя.

Дитина пригорнулася до матері. Хтось скинув капелюх, за ним всі відкрили чола і похилили голови, як в святині, лиш від часу до часу долітав за глибоким гомоном скрипки здавлений стогін з грудей чоловіка.

Могучим акордом заокруглив музика імпровізацію і, блідий, обезсилений, пішов хитким кроком.

Станув на березі за прогалиною й оглянувся.

По тім боці стояла дівчина. Прощав її капелюхом, вона кланялася йому в пояс і махала рукавом, як білим крилом.

1917

[1] Хлопець.

[2] Підвіконня.

[3] Шовкова стрічка.

[4] Давньогрецький юнак, символ краси і безсмертя.

[5] Жолобок на краю бочки, куди вставляється дно.

Джерело: Яцків М. Ю. Новели. — Львів: Каменярь, 1985.